

”Det blir lite dubbelt, frivilligt men ändå inte frivilligt”

En kvalitativ studie om socialsekreterares syn på stöd, kontroll/tvång och repression inom ekonomiskt bistånd och missbrukarvård.

Av: Emelie Olsson

LUNDS UNIVERSITET

Socialhögskolan

Kandidatuppsats (SOPA63)

Aktuell termin ht 14

Handledare: Weddig Runquist

ABSTRACT

Author: Emelie Olsson

Title: *"It gets a bit twice, voluntarily and yet not voluntarily"*- Social workers approach to support, control / coercion and repression in financial assistance and substance abuse

Supervisor: Weddig Runquist

Assessor: Mats Hilde

The purpose of this study has been to examine and analyze the exercise of authority social workers in the social services for substance abusers and financial assistance considers measures of support and control / coercion against the client, and how they, in their own balance these measures in client work. The study is based on qualitative semi-structured interviews with four social workers, two from financial assistance and two from substance abuser in a small town and a middle town in south of Sweden. The theoretical approach being used is: accounts, perspective of power and repressive power and extreme case formulations. The study's result shows that social workers in the social services for substance abusers only work with control when it's not a question about voluntary treatment. They also agreed about that coercive actions means an LVM situation. Social workers working with financial assistance are aware that their work includes control but do not see that there are any coercive actions in their work with the clients.

Keywords: repression, control, support, social work

Förord

Jag vill börja med att rikta ett stort tack till de socialsekreterare som medverkat till min studie och deras tillmötesgående under intervjuerna och även efter. Jag vill även rikta ett stort tack till min handledare Weddig Runquist som under uppsatsens gång kommit med konstruktiva kommentarer som bidragit till att jag kunnat färdigställa denna uppsatsen, han har även varit ett stort stöd och till stor hjälp under hela processen med uppsatsen. Mina vänner och familjs stöd under uppsatsens gång har varit guld värt. Utan er hade det inte gått!

Att arbeta med uppsatsen har varit tidskrävande och under perioder väldigt tufft då jag valde att göra denna uppsatsen ensam p.g.a geografiska skäl.

Helsingborg, januari 2015

Emelie Olsson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 INLEDNING.....	4
1.1 BAKGRUND OCH PROBLOMFORMULERING.....	4
1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	9
1.3 AVGRÄNSNINGAR OCH FÖRTYDLIGANDE.....	9
1.4 STUDIENS DISPOSITION.....	9
2 TIDIGARE FORSKNING.....	11
2.1 REPRESSIVT MAKTUTÖVANDE.....	11
2.2 FRÅGAN OM KLIENTERS TROVÄRDIGHET.....	12
2.3 FÖRSÖRJNINGSSTÖD.....	12
2.4 TVÅNGSÅTGÄRDER MOT DEN ENSKILDES VILJA (LVM).....	13
3 TEORETISKT RAMVERK.....	15
3.1 ACCOUNTS.....	15
3.2 MAKTPERSPEKTIV OCH REPRESSIV MAKT.....	16
3.3 EXTREMFALLSFORMULERINGAR.....	17
4 METOD OCH METODOLOGISKA ÖVERVÄGANDEN.....	18
4.1 VAL AV DATAINSAMLINGSMETOD.....	18
4.2 VAL AV INTERVJUFORM.....	18
4.3 URVAL OCH URVALSPROCESS.....	19
4.4 TILLVÄGAGÅNGSSÄTT.....	21
4.5 BEARBETNING OCH VAL AV ANALYSMETOD.....	21
4.6 ARTIKEL OCH LITTERATURSÖKNING.....	23
4.7 FORSKNINGSETISKA ÖVERVÄGANDEN.....	23
5 RESULTAT OCH ANALYS.....	25
5.1 SYNEN PÅ STÖD OCH HJÄLP OCH VIKTEN AV MOTIVATION.....	25
5.1.1 SOCIALEKRETERARES SYN PÅ STÖD OCH HJÄLP I KLIENTARBETET.....	25
5.1.2 SAMMANFATTNING.....	26
5.2 KONTROLL AV KLIENTER.....	27
5.2.1 SAMMANFATTNING.....	31
5.3 TVÅNG OCH REPRESSIVA ÅTGÄRDER.....	31
5.3.1 KONSEKVENSER AV SOCIALEKRETERARES AGERANDE.....	31
5.3.2 SAMMANFATTNING.....	33
6 SLUTDISKUSSION.....	35
REFERENSER.....	38
BILAGA A INFORMATIONSBREV.....	41
BILAGA B INTERVJUGUIDE.....	43

1 Inledning

1.1 Bakgrund och problemformulering

Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas ekonomiska och sociala trygghet,

- jämlikhet i levnadsvillkor,
- aktiva deltagande i samhällslivet.

Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupperns egna resurser. Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmande och integritet (1 kap. 1 § socialtjänstlagen).

Socialtjänstlagens portalparagraf utgår från människors självbestämmande och integritet, men socialtjänstens praktik ser inte alltid ut som sådan. Börjeson (2012, s. 151) menar att även då det kan verka som en relativt okomplicerad uppgift att bestämma om ekonomiskt bistånd till människor utan egna resurser så har det visat sig att det är mer komplicerat och kräver en stark professionell insats. Socialtjänstens uppgift är att bedöma behov och omfattning av det ekonomiska stödet. Till uppgifterna hör också att bedöma om klientens uppgifter är tillförlitliga eller trovärdiga (Sahlin kommande, 2015). Att göra den bedömningen är inte helt enkel och kan skada arbetsalliansen och skapa misstro hos den sökande (Börjeson 2012, s. 152).

Socialtjänsten har till uppgift att tillgodose behov hos socialt och ekonomiskt utsatta grupper (prop. 2000/01:80, s. 81) och är därmed ett komplement till samhällets generella ekonomiska stödsystem. Socialtjänsten arbetar både med ”stöd och kontroll” och tar även initiativ till tvångsinsatser för barn och ungdomar enligt LVU samt vuxna med alkohol och drogmissbruk enligt LVM. Valet mellan frivilliga insatser – men också mellan olika insatser på frivillig grund – samt att inleda en LVM/LVU-utredning är i hög grad beroende av den lokala miljön och vilken aktör som i denna kontext har makt att fatta avgörande beslut i dessa frågor (Åström 1988, s. 13, 17). De hjälp- och stödinsatser som erbjuds klienten är utformad utifrån socialtjänstens arsenal av insatser vilka i det enskilda fallet inte nödvändigtvis behöver svara mot klientens självupplevda behov (Svensson 2009). Den enskilda socialarbetaren som

arbetar med myndighetsutövning är ett exempel på en typisk gräsrotsbyråkrat i Lipskys mening (2000/1980), som å ena sidan har ett stort handlingsutrymme på grund av socialtjänstlagens konstruktion som ramlag, men som å andra sidan är en tjänsteman och således ett verktyg för organisationen. Formellt sett saknar dock socialsekreteraren beslutsbefogenheter överhuvud taget, då det enligt SoL är nämnden som beslutar om bistånd, att inleda en LVM-utredning eller om omedelbart omhändertagande eller att ansöka om tvångsvård eller vissa insatser med stöd av socialtjänstlagen. Enligt SoL är utgångspunkten således att det är nämnden som beslutar i alla frågor som rör ekonomiskt bistånd etc. Men det sociala arbetets praktik ser naturligtvis annorlunda ut, men det hindrar inte att socialsekreteraren i grund och botten har en formellt svag position i förhållande till den politiskt tillsatta nämnden (Åström 1988). Socialsekreterarens handlingsutrymme är med andra ord inte givet en gång för alla, utan kan begränsas eller helt upphöra.

Socialsekreterarnas svaga ställning framgår också av att ”socialnämnden är arbetsgivare och av detta förhållande följer att tjänstemannen har lydnadsplikt och lojalt skall utföra de arbetsuppgifter som åläggs honom i enlighet med givna instruktioner” (Åström 1988, s. 182).

Men så länge socialsekreteraren kan utöva sitt diskretionära handlingsutrymme kan detta ske på olika sätt, men det finns även sätt där organisationen och klienterna kan använda handlingsutrymmet mot socialarbetaren (Svensson 2009). Runquist (2012) beskriver olika sätt för en socialsekreterare att använda sitt handlingsutrymme. Man kan välja att gå utanför det fastställda handlingsutrymmet och besluta om kontrollinriktade eller repressiva åtgärder, eller så kan man gå utanför handlingsutrymmet och besluta om mer stödjande insatser. Det finns även de som väljer att göra båda dem eller att man självmant väljer att begränsa sitt handlingsutrymme.

Johansson (2007) beskriver en klientrelation som en social interaktion, där den ena parten kan påverka den andre på ett eller annat vis. Till skillnad från andra sociala relationer är en klientrelation en kontakt både mellan två människor och även en relation mellan en klient och en organisation (s. 50). Kontakten kan ske genom olika former, exempelvis ansikte-mot-ansikte eller per telefon (ibid). Kontakten mellan parterna, i det här fallet socialtjänsten, kännetecknas främst av makt och klienters beroendeförhållanden. Gräsrotsbyråkraten har övertag då denne förfogar över de organisatoriska resurserna som kan belöna eller bestraffa klienten. Detta kan dels ske på formell väg, då en socialsekreterare t.ex. väljer att bevilja eller neka en klient försörjningstöd eller en insats, eller med hjälp av informella metoder genom att placera klienten i t.ex. en aktivt arbetssökande grupp eller i den grupp som förmedlaren inte

har tid att ägna sig åt (Johansson 2007, s. 52). En annan fördel som gräsrotsbyråkraten har är att kontakten med klienten är rutinartad till viss mån, där varje enskild klient blir en i mängden, medan det för klienten handlar om en mer unik kontakt. Detta innebär att relationen oftast är viktigare för klienten än för tjänstemannen (ibid s. 53).

De insatser som socialtjänsten inrymmer innebär ett handlande som å ena sidan står för trygghet, garanti och välfärd, men som å andra sidan ger uttryck för förtryck och kontroll (Lilja 1989 ref. i Kullberg 1994 s.25), bland annat i kontakten med socialtjänsten. Kullberg (1994, 26) framhåller att en av dessa motsättningar gäller huruvida socialsekreteraren ska kontrollera klientens personliga förhållanden med avseende på deras ekonomiska situation och sysselsättning för att försäkra sig om att alla uppgifter från klientens sida är korrekta, eller om utgångspunkten ska vara den motsatta: som handläggare ska man kunna lita på de uppgifter som klienten lämnar. En klient som uppsöker socialtjänsten för att ansöka om ekonomiskt bistånd kan uppleva socialsekreterarens försök att ”behandla” deras problem som ett sätt att utöva kontroll (Kullberg 1994). I socialtjänstens mål finns därför enligt Kullberg (ibid., s. 28) en motsättning där det uppstår en konflikt mellan klientens rätt till integritet och myndighetens skyldighet och intresse att ha insyn och kontrollera klientens göranden och låtanden, och i vissa fall även ta initiativ till tvångsåtgärder.

Enligt Börjeson (1991) är tvång riktad mot klienter ett sätt att legitimera sin handling. Det kan handla om att man utövar tvång för att man ser till klientens bästa (s. 4.). Social kontroll har av Parsons (1951) definierats som ”de processer i det sociala systemet som tenderar att motverka de avvikande tendenserna, samt de villkor under vilka sådana processer verkar” (ref. i Larsson & Backman 2011, s. 32). Kontroll kan utövas både med och utan tvång (Larsson & Backman 2011, s. 22). Kopplingen mellan tvång och kontroll är ganska ”naturligt” att föreställa sig, men kontroll kan således också ske utan inslag av tvång, vilket hänger samman med att människor omedvetet kan anpassa sig till omgivningens förväntningar (ibid.), t.ex. från socialtjänstens sida. En annan indelningsgrund är formell och informell kontroll, som i båda fallen ”inverkar på och styr en persons handlande” (Pettersson & Pettersson 2012, s. 15). Skillnaden är att den informella kontrollen inte är lika reglerad och institutionaliserad, utan istället mer subtil till sin natur (ibid., s. 15). Överfört till socialtjänstens myndighetsutövning finns inslag av bådadera, bl.a. inom ekonomiskt bistånd och missbrukarvården. En åtgärd kan till sin tur vara formell: socialtjänsten har vanligtvis tillträde med egen nyckel till klienters träningslägenhet utan att klienten informeras om detta på förhand, men vid utövandet kan

kontrollen också vara informell: väl inne i träningslägenheten kan socialarbetaren välja att kontrollera om det är städlat i lägenheten även om det senare inte var syftet med besöket.

Repression är inte synonymt med tvång, utan kan ses som en handling som inte är att betrakta som en legitim tvångsutövning. Repression kan närmast översättas med ”förtryck”, vilket både kan utövas inom ramen för en lagstadgad tvångsåtgärd och en formaliserad eller informell kontrollåtgärd. När man utsätter en människa för repressiva åtgärder sätter man dem i en vanmäktig situation och genom att agera på ett visst sätt så stöter man ut människor och sätter dem i en förödmjukande position (ibid.). Ett exempel på en sådan situation kan vara när en klient för sin försörjning är beroende av socialtjänsten men utsätts för vad klienten uppfattar vara illegitim åtgärd från socialsekreterarens sida. Genom att inte kunna påverka upplever klienten vanmakt och maktlöshet (Hirschmann 2008).

Järvinen (2002) skriver om hur socialarbetarens funktion i samhället allmänt uppfattas som att hjälpa andra människor. Det sociala arbetet historiskt och nu i modern tid uppfattas mer som en hjälp än som en service. Bourdieu (1982) menar att generellt så uppfattas hjälp som positivt, men om man tittar på relationen mellan givare och tagare så är det en koalition av symbolisk makt. Han menar att makten inte visas utan är dold i hjälpen och omtanken, och genom att man hjälper någon skapar man en beroenderelation (Ref, till Bourdieu 19982 i Järvinen 2002).

Järvinen (2002) menar att socialarbetaren har beslutanderätt om hjälpen och vilken form den ska ges i, med detta framstår denne som oegoistisk och givmild, trots att hjälpen är något som klienten har rätt till. Klienten hamnar i en underordnat position och förväntas visa tacksamhet trots att den hjälp man beviljats kanske inte är den som man förväntat. Järvinen menar att historiskt har hjälprelationen i socialt arbete varit en blandning av hjälp och kontroll och hjälpen ställer krav på mottagaren. Hjälprelationen kan ses som att socialarbetaren gör en tjänst åt klienten och därmed belönas med tacksamhet eller otacksamhet.

På grundval av egen undersökning redogör Svensson (2009) för hur klienter separerar socialarbetaren från organisationen, vilket gör det möjligt för socialarbetaren att utföra kontrollerande insatser och tvångsåtgärder och ändå betraktas som en ”snäll” och ”god” människa. För att hålla denna dubbla bild vid liv är det viktigt för socialarbetaren att upprätthålla en kontinuerlig dialog. Genom att ständigt förklara sitt agerande eller vilka alternativa handlingsmönster som denne måste övervägas om klienten inte accepterar vissa åtgärder, så separerar socialarbetaren sitt agerande från sitt sätt att vara. På det sättet kan hen

betraktas som ”god” även då hen ibland gör saker som är mindre goda. När det skapas en allians mellan klient och socialarbetare och den förre ständigt blir informerad, så är det möjligt att skapa en identitet av att vara god och kreativ i förhållandet (Svensson 2009). Socialarbetaren kan ses som den stödjande delen av systemet medan organisationen i helhet står för hinder, repression och makt. Socialarbetaren måste hela tiden hitta en balans mellan klienten och organisationen, likväl som denne måste balansera sin personliga och professionella roll (ibid.). Svensson skriver vidare om hur socialarbetare inom socialtjänsten måste hantera en explicit form av kontroll. Ju mer kontroll, desto mer stress inom organisationen med följd att det mer personliga förhållandet mellan socialarbetaren och klienten separeras från organisationen. Relationen mellan klient och hjälpare är uppbyggd genom lagar och regler som innebär en ram av professionell makt och kontroll, samtidigt som man vill förhindra att klientens livssituation eller förhållanden ytterligare försämras (Skau 2007). I arbetet med en klient måste hjälparen kunna sätta gränser i rollen som professionell.

I arbetet med klienter finns maktaspekten alltid med, eftersom relationen mellan klient och socialsekreterare per definition är assymetrisk till sin natur (Levin 1998). Socialarbetare som arbetar preventivt ser ofta maktaspekten som mindre påfallande, där istället förebyggande och uppsökande arbete står i kontrast till maktutövande arbete. Mot detta resonemang kan hävdas att även det som framställs som ”hjälp” och ”stöd” till klienten har ett maktutövande inslag, och Skau (2007) understryker också att hjälp ibland kan användas av professionella för att legitimera: ”Du måste förstå att vi bara gör detta för att hjälpa dig” (Skau 2007, s 39). Andersson, Grevelius och Salamon (1987 s.13) betonar att hjälp för att kunna betraktas som ”hjälp” måste vila på en tydlig överenskommelse mellan den som hjälper och den som blir hjälpt, existerar inte detta så kan det handla om skadliga eller lämpliga åtgärder eller ingripanden som inte ses som en hjälp (ref. i Skau 2007).

Frågan om socialsekreterares egen syn på hjälp/stöd i förhållande till kontroll/tvång i klientarbetet samt hur dessa insatser ska balanseras , är mot denna bakgrund väsentlig att närmare belysa. Min undersökning kommer därför att fokusera på hur socialsekreterare enligt dem själv ser på dessa aspekter av socialt arbete och hur de balanserar sina olika roller gentemot klienten.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna studie är att undersöka vad myndighetsutövande socialsekreterare inom socialtjänstens missbrukarvård och ekonomiskt bistånd anser vara insatser i form av stöd och kontroll/tvång gentemot klienten, samt hur de enligt dem själva balanserar dessa åtgärder i klientarbetet.

Syftet kan brytas ned i följande frågeställningar:

1. Hur ser socialsekreterare på vad som utgör insatser för stöd och kontroll/tvång och hur resonerar de om dessa inslag i klientarbetet?
2. Vem definierar vad som utgör stöd respektive kontroll/tvång?
3. Hur påverkas enligt socialsekreterarna klientrelationen vid denna typ av insatser (se ovan), på kort och lång sikt?
4. Hur använder socialsekreteraren sitt handlingsutrymme vid insatser som de anser ha fokus på stöd respektive kontroll/tvång?

1.3 Avgränsningar och förtydliganden

Denna studie undersöker enbart socialsekreterarnas egna upplevelser i deras arbete med stöd/kontroll till klienten. Det hade varit intressant att även undersöka hur klienterna uppfattar detta i sin kontakt med socialsekreteraren. Detta har inte varit möjligt p.g.a tidsbrist. Studien är avgränsad till att geografiskt gälla socialsekreterare verksamma inom ekonomiskt bistånd samt missbruk i en liten svensk stad samt en mellanstor svensk stad.

1.4 Studiens disposition

I kapitel två redovisar jag för tidigare forskning kring repressivt maktutövande försörjningstöd, trovärdighetsbedömningar samt om LVM. I kapitel 3 redogör jag för de teoretiska ramverk som jag utgår ifrån i min studie, accounts, maktperspektiv och repressiv makt samt extremfallsformuleringar.

I kapitel 4 presenterar jag metod och metodologiska överväganden. Där beskrivs val av datainsamlingsmetod (kvalitativ), val av intervjuform, urval och urvalsprocess, tillvägagångssätt, transkribering, val av analysmetod, artikel och litteratursökning samt forskningsetiska överväganden. I kapitel 5 presenteras resultat och analys av min empiri. Resultat och analys vävs samman med tidigare forskning och accountteori, maktteori samt extremfallsformuleringar. Slutligen i kapitel 6 för jag en diskussion om vad som kommit fram i studiens resultat och egna reflektioner om hur resultatet kan appliceras på socialtjänstens myndighetsutövande verksamhet inom ekonomiskt bistånd och missbrukarvård.

2. Tidigare forskning

I detta kapitel redogör jag för olika aspekter av tidigare forskning med anknytning till undersökningens syfte och frågeställningar. Jag har valt att tematisera redovisningen med utgångspunkt från följande fyra teman: repression, trovärdighet, försörjningsstöd och tvångsåtgärder enligt LVM.

2.1. Repressivt maktutövande

Börjeson (1991) skriver om repression och hur man i samhället är positiv till att olika marginalgrupper görs till föremål för repressiva åtgärder. Han menar att repression finns överallt och att vi använder oss av de befintliga kontrollmekanismer inom oss för att kunna kontrollera och hålla andra i styr (s. 4). Börjeson skriver om Foucaults maktdiskurs i den mening att repression ses som en maktutövning som innefattar övergrepp, utsvävningar och missbruk med olika uttrycksformer. Denna maktutövning, menar Foucault, är riktad mot utvalda grupper i samhället och den utövas i övermått, döljs, undanhålls och förs bakom ljuset (Börjeson 1991, s. 5). Repression kan ur ett annat sätt betraktas som en ojämlikhet i samhället vad gäller tillgången till makt, egendom och resurser. Utifrån detta synsätt kan repression betraktas som formell, öppen eller rättsligt reglerad.

Bengt Börjeson (1991) nämner även balansgången mellan maktutövning och repression, där han menar att de som kan utsättas för det ska veta att repression faktiskt existerar men undgå från att uppleva onödig repression. Han framhåller att de som utsätts för repression är de individer som tillhör klart avvikaande grupper. Narkotikamissbrukare är exempelvis en grupp som ofta blir föremål för repression då de är enkla att identifiera, skiljer sig från andra, repressiva åtgärder gentemot denna grupp fungerar ångestblockerande och deras agerande kan förklaras via stereotypier. Den norske kriminologen Nils Christie (1985) anser därför att dessa missbrukare framstår som ”den goda fienden” mot vilka repressiva åtgärder kan riktas utan att den breda allmänheten reagerar mot detta. Börjeson (1991, s. 13) framhåller för sin del att professionella använder sig av repression för att stärka sin egen och den egna yrkesgruppens legitimitet och hur detta blir viktigare än att hjälpa socialt och ekonomiskt behövande människor att kunna leva ett anständigt liv.

2.2 Frågan om klienters trovärdighet – ur socialsekreterares horisont

Sahlin (2015, kommande) skriver om hur trovärdighetsbedömningar av klienter som söker försörjningsstöd blir betydande för att definiera ett problem, behov eller fördela ansvar och skuld då myndighetens egna register, dokument är otillgängliga eller motstridande.

Sociologen Ingrid Sahlin (2015, kommande) menar således att socialsekreterares bedömning av klienters trovärdighet är en del av socialtjänstemännens maktutövning. I samverkan mellan en myndighet och en klient är det främst klientens trovärdighet som bedöms och därmed får en mening utanför den direkta samverkan och relationen mellan deltagarna. Trovärdighet kan betraktas som något en individ eller institution tillskriver någon, och är situationellt beroende och uppstår endast i specifika situationer. Vid en bedömning av trovärdighet hos en klient är det historiska erfarenheter, upplevelser och andras berättelser som spelar in. Det innebär att om klienter tidigare uppträtt på ett sådant sätt att dennes trovärdighet har ifrågasatts finns det stor risk för att klienten blir misstrodd. Sahlin (2015, kommande) menar även att det finns två situationer som kan påverka socialtjänstens bedömning: dels deras roll i det händelseförlopp som framställs, dels deras sociala position och roll som informationsförmedlare. Ett exempel på det kan vara att en socialsekreterare väljer att tro mer på den som erkänner sin skuld för ett brott än om man förnekar sin skuld, och att man fäster större tilltro till en kollegas utsaga än klientens då det handlar om ett ärendes tidigare handläggning (ibid).

Sahlin betonar att personliga och professionella erfarenheter hos den som gör bedömningen påverkar utgången. Därmed kan trovärdigheten i samma utsaga skifta beroende på inom vilken myndighet den förmedlas i, och beroende på vem som gör bedömningen av trovärdigheten. Även erfarenhet i yrket, positionen och dess funktion delas med andra inom samma grupp, bedömningarna är därför ofta intert begripliga och därmed tänkbart legitima. En individ kan anses mindre trovärdig på grund av sin sociala status och maktposition (ibid.)

2.3 Försörjningsstöd

Försörjningsstöd enligt 4 kap. 1 § socialtjänstlagen är en så kallad selektiv bidragsform och är därmed behovsprövad. I en studie från mitten av 1990-talet som Nybom (2012) hänvisar till i sin doktorsavhandling framgår att klienterna var missnöjda över det bristande inflytande som man hade över utformningen av det ekonomiska bistånd som man erhöll från socialtjänsten

sida. Den hjälpsökande individen placeras i problem- och åtgärds-kategorier, vilket för de flesta klienter upplevs som negativt och som ger upphov till känslor av skam i den asymmetriska maktrelationen mellan klient och socialarbetare (ibid.). Nybom (2012) hävdar i sin avhandling att det skapas kategorier bestående av behov och berättigande i relationen mellan klient och socialarbetare. Det har också visat sig i tidigare studier att i socialsekreterarens bedömning av klienten insinueras inslag av moraliserande praktik och av personliga värderingar (Levin 2008). I maktrelationen mellan klient och socialsekreterare har det i tidigare studier lyfts fram att socialsekreterare upplever maktlöshet (Nybom 2012), och en av rädslorna hänger samman med att överskrida gränsen för vad som är legitimt i den egna maktutövningen (s. 30).

Nybom utgår i sin avhandling från socialtjänstens aktiveringspolitik, och i hennes ”kappa” hänvisar hon till socialtjänstens rätt enligt SoL att avslå ansökan om socialbidrag för klienter som inte deltar i anvisade aktiviteter. På sidan 1 i sin avhandling skriver Nybom: ”Att känna sig tvungen att delta i en aktiveringsinsats som man inte tror förbättrar möjligheterna till arbete, för att ha rätt till socialbidrag, upplevs troligtvis som kontroll.” Om klienten inte svarar upp mot dessa krav kan detta i förlängingen leda till sanktioner som innebär att klienten nekas försörjningsstöd.

Inom ramen för de professionellas handlingsutrymme utvecklas ofta ett ”institutionaliserat sunt förnuft” – vilket kan ses som en form av så kallad tyst kunskap (Polanyi 2013/1966) – och som påverkar hur socialsekreteraren agerar och som speglar flera underliggande principer, utan att socialarbetarna själva behöver vara medvetna om detta (Nybom 2012, s. 36).

2.4 Tvångsåtgärder mot den enskildes vilja (LVM)

Johnson (2006) menar att redan när en socialsekreterare initierar en LVM-utredning innebär detta en väldigt tydlig maktutövning i förhållande till klienten, även om utredningen också innehåller även omsorgsaspekter. Socialsekreteraren hamnar ofta i ett dilemma i förhållande till klienten som hon tidigare haft en relation till som byggt på frivillighet. När det blir aktuellt för en LVM situation så förändras den behandlingsinriktade relationen till klienten. Förutom detta så finns det även en framtida relation att ta hänsyn till, då kontakten fortsätter även efter avslutad LVM-vård (s.18). Maktutövningen ska ses mot bakgrund av att LVM utgår från åtgärder som inte baseras på klientens fria val utan på tvångsåtgärder – inklusive tvångsvård –

som kan vidtas ”oberoende av eget samtycke” (2 § LVM). Socialsekreteraren hamnar därigenom i ett dilemma i förhållande till klienten, eftersom utgångspunkten i SoL:s portalparagraf (1 kap. 1 §) om att främja klientens självbestämmanderätt och integritet sätts inom parentes som en följd av tvångsomhändertagandet.

Runquist (2012) har i sin avhandling visat att samtliga 80 socialsekreterare som ingick i hans kvalitativa studie i efterhand rättfärdigade beslutet (accounts, se vidare kapitel 3 om teori-ram) att initiera LVM genom att peka på den akuta och utsatta situation som klienten befann sig, vilket ställde krav på en ”brandkårsinsats”. Ur en konsekvensetisk synvinkel är det som motiveras som en livräddande insats, enligt Blennberger (2005), ett godtagbart motiv för att vidta en åtgärd mot en vuxen individs vilja när denne fortfarande har kvar sin beslutsförmåga. Även Blomqvist och Wallander (2004) har visat att socialsekreterare i en experimentell situation – då socialsekreterare fick ta ställning till fiktiva vinjetter – motiverade LVM med att åberopa ”livräddande nödvändighet”, men också utifrån en byråkratisk eller uppgiven hållning, eller att man såg LVM som en motivationsinsats eller en insats för att skydda omgivningen.

Även om Runquist (2012) i sin undersökning visar att det absoluta flertalet klienter som har varit föremål för tvångsvård enligt 4 § LVM – dvs. exklusive de som enbart har varit omedelbart omhändertagna men där nämnden inte därefter ansökte om tvångsvård – senare under tvångsvården eller i efterhand anser att tvångsvården var befogat, så finns det en mindre grupp av klienter som tvärtom anser att omhändertagandet var felaktigt och skadligt från början till slut. De kunde inte ”förlåta” socialtjänsten att de blivit utsatta för denna integritetskränkande vård (ibid., s- 277-281), och ledde i många fall till att klienterna efter avslutad LVM-vård avsåg sig fortsatt kontakt med socialtjänsten (en gemensam nämnare för många i denna gruppen var att de hade förtidspension och egen bostad, och var därmed inte beroende av socialtjänsten för sitt uppehälle).

Med hänvisning till Collins (2004) anser Johnson (2006) att makten utövas i relationen mellan socialsekreteraren och klienten genom förmågan att ha kontroll över hur en situation definieras. Då LVM är en tvångslagstiftning så finns det hos socialtjänsten en tydlig definierad makt, där makten och kontrollen över situationen ligger hos socialsekreteraren (s.25).

3. Teoretiskt ramverk

I detta kapitel går jag igenom de två huvudsakliga teorier/perspektiv som jag använder för att analysera empirin: dels accounts (Scott & Lyman 1968) för att visa hur socialsekreterare rättfärdigar användningen av kontroll, tvång, och repressiv makt, dels Foucaults maktperspektiv. Accounts kompletteras med Pomerantz (1986) analytiska begrepp om extremfallsforumleringar som socialsekreterare använder för att legitimera kontrollåtgärder visavi klienter som ansöker eller beviljats ekonomiskt bistånd.

3.1 Accounts

Under min bearbetning av intervjuutskriften med socialsekreterare fann jag att de ofta rättfärdigade kontrollinsatser av olika slag som riktades mot klienter. Scott och Lyman (1968/2013) formulerade i slutet av 1960-talet en deskriptiv teori, accounts, för att analysera hur t.ex. en myndighetsperson motiverar ett visst handlande eller åtgärd som ifrågasätts eller kritiserar av den person som är direkt berörd av den eller av någon annan aktör (anhörig, medier, tillsynsmyndighet, forskare etc.). När således en socialsekreterare går i svaromål om en direkt eller indirekt kritiserad eller ifrågasatt åtgärd syftar hans eller hennes yttrande ”att förklara ett oförutsett eller olämpligt beteende, oavsett om det handlar om hennes eget eller andras beteende eller om den omedelbara orsaken till yttrandet kommer från aktören själv eller från någon annan” (Scott & Lyman 1968/2013, s. 48). Målet för den som kritiserar är att genom sin account ”reparera det söndriga och återskapa det förfrämligade” (ibid., s. 48).

Scott och Lyman identifierar två typer av accounts: ursäkter och rättfärdigande. Rättfärdigande innebär att den som kritiserar själv tar på sig ansvaret för själva handlingen/åtgärden och motiverar den med att den var nödvändig, adekvat eller rimlig i den uppkomna situationen. Den andra formen av accounts, ursäkter, innebär att man anser att handlingen eller åtgärden i sig är felaktig, men där ansvaret för den faller på någon annan, exempelvis socialsekreterarens närmaste chef eller nämnden (Scott & Lyman 1968/2013, s. 50). I praktiken behöver det inte vara frågan om antingen ett rättfärdigande eller en ursäkt, utan båda formerna av accounts kan i vissa fall kombineras i en och samma utsaga. Ett exempel kan vara följande fiktiva utsaga från en socialsekreterare som arbetar med ekonomiskt bistånd: ”Det är vår förbannade skyldighet att kontrollera vissa av klientens påståenden så att vi inte betalar ut pengar ut

pengar i onödan, men det är onödigt att kontrollera X som nämnden tycker att vi ska göra. Då överskrider vi gränsen för vad jag tycker är anständigt och etiskt försvarbart.”

Men enbart för att en åtgärd eller ett handlande kritiserats av en viss aktör, så innebär detta inte automatiskt att t.ex. berörd myndighetsperson anser sig behöva gå i svaromål. Förutsättningen för accounts är omgivningens bakgrundsförväntningar (Scott & Lyman 1968/2013, s. 63). Dessa förväntningar avgör om men också på vilket sätt tjänstemannen utformar sina accounts. Om kritikern av tjänstemannen anses vara en notorisk rättshaverist, en person med missbruksproblem eller med en allvarlig psykisk funktionsnedsättning etc. kan möjligtvis kritiken viftas bort, men knappast om kritiken framförs av forskare eller medier (Runquist 2012, s. 95).

3.2 Maktperspektiv och repressiv makt

Foucaults maktanalys innebär att man kan se makt som en relation eller en aktivitet. Han menade att makt som aktivitet innebär ” makt utövas” och i relation sker aktiviteten ”i ett växelspel av ojämlika och rörliga relationer” (Hörnqvist, 2012, s. 12). Hörnqvist (2012) menar att makt är en aktivitet som skapar maktrelationer och där maktutövningen framträder när en överordnad part utför en handling som har inflytande över den andra partens handlingar och detta skapar obalans mellan de båda parterna (s. 19). Han menar vidare att maktrelationer är en förutsättning för maktutövning (ibid). Maktrelationer är ojämlika, den ena parten kan påverka den andra i större utsträckning och därmed kan man betrakta parterna som överordnad respektive underordnad varandra. Det kan handla om tillgången till resurser eller formell hierarki som har effekt på den andres beteende (Hörnqvist, 2012, s. 20).

Hörnqvist (2012) skriver om hur den traditionella synen på makt kan kallas repressiv. Foucault menade att den repressiva makten kom i uttryck i statens våldsutövning och suveränens legitimitet (s. 31). Den grundläggande makthandlingen kommer till uttryck när en lag eller regel instiftas och lägger därmed grunden för kommande maktutövning, oavsett om lagen följs. Genom lagar så kommer handlingsutrymme som består av gränser och markerar därmed skillnaden mellan tillåtet och otillåtet (ibid, s. 33). Att utöva makt innebär att man vägrar, begränsar, hämmar eller undertrycker. Repression i förhållande till individen är desktruktivt och innebär bestraffning och utestängning. Den kan också ha en indirekt effekt genom att skrämna individer från att överträda gränser, då repression medieras genom medvetna beslut (Hörnqvist, 2012, s. 34,35).

Hörnqvist (2012) menar att de grupper som blir berörda av maktutövningens effekter, uttöms genom att de förstår vilka regler och gränser som är gällande och därmed håller sin inom det definierade handlingsutrymmet och inte går utanför det (s. 35). Han menar vidare att makten visas genom lagarna och dessa inbillar ett frihetsrum, där makten inte existerar och det finns utrymme för självvalda handlingar. I löften om områden där det inte finns någon makt så framstår gränserna som mer rimliga, detta innebär att den repressiva maktutövningen inte behöver legitimeras (ibid, s. 43).

3.3 Extremfallsformuleringar

Under transkriberingen av mina intervjuer upptäckte jag att socialsekreterarna använde sig av extremfallen för att rättfärdiga sitt handlande inför mig. Pomerantz (1986/2013) menar att ett sätt för att legitimera ett påstående är att göra beskrivningar med hjälp av extremfallsformuleringar (s. 315). Några olika sätt att använda sig av extremfallsformuleringar är genom att försvara sig mot eller bemöta ifrågasättande av legitimering vid rättfärdigande, klagomål, försvar och beskyllningar. Man kan även genom en extremfallsformulering påstå att ett beteende är rätt eller felaktigt då det inträffat regelbundet eller utförts allmänt (Pomerantz, 1986/2013, s. 316). Genom att tillskriva en omständighet som att den kräver handling, rättfärdigar man en viss typ av handling. Det kan vara en situation som upplevs som problematisk, orättvis, omoralisk, besvärande, obehaglig eller på något sätt som oönskad. Ett större problem är en nödvändig anledning att göra något åt det och vid rättfärdigande så använder man extremfallsformuleringar för att skildra omständigheten som gjorde handlingen tvingande (ibid, s.327).

Pomerantz (1986/2013) menar att det är ett problem att tillskriva någon ansvar för det konfliktfyllda, beklagliga tillståndet. En metod man använder för detta är att jämföra med liknande fall. På så vis kan personen fastställa om de är ansvariga eller inte. Man använder då extremfallsformuleringar som, ”var och en”, ”alla”, ”varje gång”, för att göra någon ansvarig, således läggs ansvaret på annat håll (s. 327). Det är genom extremfallsformuleringar som ”alla”, ”hela tiden” eller ”ingen” som vissa beteenden blir accepterade eller oacceptabla och felaktiga (Pomerantz, 1986/2013, s. 328).

4 Metod och metodologiska överväganden

I detta kapitlet redogör jag för val av datainsamling, intervju metod, urvalsprocess, och hur insamlad empiri har bearbetats och analyserats. Slutligen redogör jag översiktligt för artikel- och litteratursökning samt de forskningsetiska överväganden som har genomsyrat forskningsprocessen.

4.1 Val av datainsamlingsmetod

Jag har valt att använda mig av en kvalitativ metod till min uppsats, eftersom kännetecknande för denna metod är att den utgår från exempelvis individers egna erfarenheter, upplevelser, uppfattningar, tankar etc. om vissa sociala fenomen och företeelser (Bryman 2011, Ahrne & Svensson 2011). Ahrne och Svensson (2011) har en fyndig formulering om styrkan i kvalitativ metod: ”Ingen har väl sett en tanke. Däremot kan man höra någon tala om sina tankar” (s. 12). Enligt Bryman (2011) kan kvalitativ metod ge en djupare och mer grundlig förståelse av hur individer i en viss kontext tolkar sin verklighet jämfört med kvantitativ metod. En kvalitativ metod är mer tolkningsinriktad, vilket innebär att fokus ligger på en förståelse av en viss verklighet i en miljö där deltagarnas tolkning av denna miljö är huvudfokus, till skillnad från en kvantitativ metod som är mer inriktad på en naturvetenskaplig modell (Bryman 2011, s. 341). Jag är inte intresserad av att mäta socialsekreterarnas uppfattningar, utan hur de upplever de fenomen jag vill undersöka, därför anser jag att en kvalitativ metod passar bättre än en kvantitativ till min studie. Detta överensstämmer med undersökningens övergripande syfte och frågeställningar med tyngdpunkten att undersöka hur professionella (socialsekreterare) resonerar om socialtjänstens kontrollinsatser och repression visavi klienter inom två av socialtjänstens verksamhetsgrenar. Jag är medveten om att de resultat jag får fram genom en kvalitativ studie inte kan generaliseras in i en hel population. Då jag endast intervjuat två socialsekreterare inom missbruksvården och två inom ekonomiskt bistånd så kan resultatet inte vara representativt för andra liknande miljöer eller organisationer (Bryman, 2011, s. 369).

4.2 Val av intervjuform

När det gäller val av datainsamlingsmetod har jag valt att använda mig av en kvalitativ intervju metod i form av semistrukturerade intervjuer. Bryman (2011) menar att en semistrukturerad intervju passar för den som redan från början har ett relativt tydligt syfte

med sin undersökning (s. 416), vilket jag anser mig ha. Kännetecknande för denna intervjuform är att den baseras på förhandsformulerade frågor i en intervjuguide. Frågorna är i många fall öppna, vilket möjliggör en samtalsliknande interaktion mellan intervjuare och respondent, varigenom den senare verkligen kan komma till tals och ge uttryck för sina erfarenheter, tankar etc. (May 2009, s. 150, Bryman 2011, s. 206). Öppna frågor kan ge upphov till oförutsedda svar och reaktioner och svaren i en kvalitativ intervju är mer detaljerade än i en kvantitativ intervju (Bryman, 2011, s. 413). Detta var till fördel för min studie då jag ville få fram hur socialsekreterarna uppfattar sitt arbete i relation till klienterna. Frågornas ordningsföljd i intervjuguiden är inte statisk, utan vid intervjutillfällena kan deras ordningsföljd variera (Eriksson-Zetterquist & Ahrne, 2011, s.40). Intervjuformen är således flexibel och situationsanpassad, vilket gör att den är mycket användningsbar.

4.3 Urval och urvalsprocess

Urvalet av respondenter till min undersökning utgår från att jag i undersökningen avser att intervjua socialsekreterare som arbetar med ekonomiskt bistånd respektive missbruk, i båda fallen i form av myndighetsutövning. Dessa två verksamhetsgrenar är alltså de första valen som jag ställdes inför, och motiveras med att socialarbetare vid dessa enheter ofta möter klienter i situationer där kontroll/tvång/repression ligger latent och som därmed utmanar sociala arbetets praktik med sin utgångspunkt i socialtjänstlagens portalparagraf. Dessa två grenar av socialtjänsten var därför självklara val. Enligt Bryman (2011) kan detta ses som ett målinriktat urval då min undersökning syftar till att undersöka hur individer inom en så kallad människobehandlande organisation uppfattar sin roll i relation till klienten (s. 350), och denna urvalsmetod är således adekvat då man som jag vill intervjua professionella inom ett specifikt område som har relevans för forskningsfrågan man valt (Bryman 2011, s. 434).

Det andra valet handlade om att välja två olika kommuner för att kunna ta del av professionellas varierande synsätt och erfarenheter inom just ekonomiskt bistånd och socialtjänstens missbruksvård, snarare än att göra en regelrätt komparation mellan kommunerna och verksamhetsgrenarna. Denna utgångspunkt gör att undersökningen är mer allsidig än om jag valt att enbart fokusera på en enda kommun. Valet av kommuner var dock inte målinriktat. Innan det slutgiltigt blev klart i vilka två kommuner undersökningen skulle genomföras, hade jag haft kontakt med en handfull kommuner. De två kommuner som slutgiltigt valdes är kommuner inte långt från min egen bostadsort.

Utgångspunkten för undersökningen var att genomföra tre intervjuer vardera med socialsekreterare inom ekonomiskt bistånd och missbruksvård. De socialsekreterare som medverkat i undersökningen arbetar i en liten och en mellanstor kommun i södra delen av Sverige.

För att komma i kontakt med socialsekreterare som var relevanta inför min undersökning använde jag mig av ett snöbollsurval. Bryman (2011, s. 196) skriver att snöbollsurval är ett adekvat tillvägagångssätt då man tänker kontakta en respondent inom en organisation som sedan kan vidarebefordra kontakt med andra socialsekreterare inom enheten. Jag utgick från kommunernas hemsidor för att komma i kontakt med respondenterna. De två första kontakterna gjordes direkt med de aktuella socialsekreterarna medan övriga kanaliserades via respektive enhetschefer.. Min ursprungliga avsikt var att intervjua totalt sex socialsekreterare, men fyra avböjde med hänvisning till tidsbrist. I slutändan accepterade fyra socialsekreterare att delta i och låta sig intervjuas i studien. Optimalt hade varit om jag hade kunnat styra urvalet av socialsekreterare utifrån kön, ålder, yrkeserfarenhet inom verksamheten etc. men den typen av krav var svåra att ställa i ett läge när det fanns en ”kölista” av potentiella intervjupersoner. Urvalet av individer vid dessa enheter/kommuner är snarare ett resultat tillfälligheter och vem som just då ansåg sig kunna ta sig tid att låta sig intervjuas.

Att komma i kontakt med respondenterna var inledningsvis relativt okomplicerat. De två första kontakterna gick smärtfritt och jag bokade in tid för intervjuer redan i samband med den första telefonkontakten. Övriga kontaktförsök var mer besvärliga och utdragna, eftersom de enhetschefer som jag skulle kontakta dels hade semester, dels var svåra att få tag i.

Efter att jag hade samtalat med enhetscheferna fick jag direktnummer till socialsekreterare som cheferna ansåg vara lämpliga för min undersökning. Bortsett från de fyra socialsekreterare som kontaktades och som inte hade tid att medverka, så var resterande positivt inställda att delta i undersökningen. Efter att jag bokat in tid för intervjuer bad jag om respondenternas mailadress så jag kunde skicka ut informationsbrev i god tid före intervjutillfället (bilaga A). Vid varje intervjutillfälle tog jag med detta brev för att försäkra mig om att respondenterna verkligen hade läst igenom det och var medvetena om framför allt sina rättigheter som forskningspersoner, men också om det fanns eventuella frågor eller funderingar kring undersökningen som sådan.. Jag har valt att aidentifiera kommunerna i vilka de arbetar, även om detta inte framfördes som något krav från respondenternas sida.

Likaså har jag valt att ge dem fiktiva namn i resultat- och analyskapitlet (se vidare avsnittet nedan om forskningsetiska överväganden).

Det slutgiltiga urvalet av respondenter består av fyra socialsekreterare, samtliga kvinnor, av vilka två arbetar med försörjningsstöd och två inom den myndighetsutövande missbruksvården. Alla fyra är socionomer och hade arbetat inom respektive verksamhet under 2–8 år.

I en av kommunerna som var med i min studie var det enhetscheferna som valde ut vilka socialsekreterare som jag skulle kontakta. Bryman (2011) menar att man ska ifrågasätta om den undersökningen man gör ger en tillräckligt rättvis bild av de åsikter och uppfattningar som deltagarna i undersökningen förmedlar (s.357). Jag anser inte att detta har påverkat min undersökningen negativt. Tvärtom så anser jag att det varit bra för min studie, då en utav socialsekreterarna hade lång erfarenhet och var väl insatt i arbetsområdet. Att jag fick numret till just dessa socialsekreterare tror jag handlade om tillgänglighet då det vid tiden för min studie var mycket att göra inom de båda verksamheterna. Jag har således varit medveten om detta under studiens gång, men anser inte att det påverkat studien i någon särskild riktning.

4.4 Tillvägagångssätt

Intervjuerna genomfördes på socialsekreterarnas kontor under november och december månad. Jag spelade in intervjuerna med min mobiltelefon efter samtycke från respondenterna. Med hjälp av inspelningarna har jag kunnat gå tillbaka och lyssna på vad som sades. Det hade varit givetvis varit omöjligt att få med alla data endast med hjälp av minnesanteckningar, samtidigt som analysen inte blivit lika genomarbetad (jmf Bryman 2011, s. 428) och därmed hade studiens realibilitet blivit lidande.

Intervjuerna beräknades före intervjuerna pågå mellan 45 och 60 minuter, och den faktiska tiden uppgick till 29–56 minuter. Anledningen till denna diskrepans kan vara att respondenter inte kom in på långa stickspår samt att jag var mer varm i kläderna och avledde respondenten från att avvika från de teman som fanns upptagna i intervjuguiden (bilaga B); dessa försökt till stickspår bedömde jag inte ha någon relevans för forskningsfrågan. Vid de första intervjuerna som också var de längsta ställde jag mer följdfrågor vilket också bidrog till längden på samtalet. Oavsett intervjuens längd kunde jag dock beröra samtliga teman som fanns upptagna i samtalsguiden och ser därmed inte frågan om intervjuernas längd som någon egentlig

nackdel. Jag avslutade varje intervju med att fråga om respondenten hade något att tillägga samt om jag fick återkomma med eventuella frågor funderingar (vilket jag för övrigt också gjorde när jag vid analysen märkte att jag borde ha ställt vissa följdfrågor).

Alla intervjuer var oproblematiske att genomföra och intervjuklimatet präglades en avslappnad stämning. Respondenterna var positivt inställda och var angelägna om att svara utförligt på frågorna. Det förekom inga störningar som medförde avbrott under intervjuernas gång.

4.5 Bearbetning och val av analysmetod

Efter att jag genomfört min första intervju påbörjade jag genast transkriberingen. Jag gick igenom en intervju åt gången och var noga med att skriva ut dem ordagrant, och även markera för eventuellt pauser och icke-verbala uttryck ("hummanden", "va", upprepningsord etc). Detta var ett väldigt tidskrävande arbete. Bryman (2011) menar att det är en väldigt tidskrävande process att transkribera. Utskrifterna uppgick till totalt 26 sidor .

När jag transkriberat alla intervjuer påbörjade jag min analys genom att koda den empiri som jag fått fram.

Efter att jag transkriberat alla intervjuer så läste jag igenom det material jag samlat in. Vid kodningen separerade jag försörjningsstöd från missbruk, så det blev två olika dokument. Därefter började jag att tematisera materialet genom att sätta in citat under olika rubriker. Efter denna första genomgång upptäckte jag olika citat kunde bilda underteman. Exempel på detta är att jag under temat "synen på kontroll" skapade underrubriken "former för kontroll av klienter". Med hjälp av dessa huvud- och underteman började jag arbeta med resultat- och analyskapitlet, där jag började skissa på utkast utifrån mina teman. Allt eftersom texterna utvecklades inarbetades också tidigare forskning. Efter att kommit så långt hade jag en relativt färdig resultatnriktad text, som jag sedan kunde analysera med hjälp av mina teoretiska utgångspunkter.

4.6 Artikel och litteratursökning

Jag inledde min artikel och litteratursökning med att gå in på Universitetsbibliotekets katalog Lovisa. Där tog jag hjälp av sökmotorerna Libris, LUBsearch och Swepub. De sökord jag använde mig av var b.la. ”repression”, ”control”, ”support” och ”social work”. Jag har även använt mig av databasen DIVA-portal och Socialvetenskaplig tidskrifts artikelarkiv, och använde mig då av sökord som ”kontroll”, ”repression”, ”stöd”, ”missbruk” och ”försörjningsstöd”. Jag har också sökt efter andra uppsatser med liknande ämne i jakt efter användbara referenser till min studie. Jag fick sex träffar i LUBsearch, varav jag använt mig utav fyra av dem.

4.7 Forskningsetiska överväganden

Vetenskapsrådets (u.å .) forskningsetiska principer är det styrdokument som jag har utgått från i min undersökning, och som jag efter bästa förmåga har försökt tillämpa under hela forskningsprocessen. Dessa principer utgörs av *Informations- och samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet.*

Informations- och samtyckeskraven

Jag inledde kontakten med respondenterna via telefon, då jag berättade om min bakgrund och syftet med min undersökning. Jag informerade även om att det var frivilligt att medverka i undersökningen och respondenten kunde välja att avbryta intervjun när som helst, och att de själva avgjorde om de ville avstå från att besvara någon av intervjufrågorna. Jag förklarade i informationsbrevet (bilaga A) att personen ifråga skulle komma att avidentifieras i uppsatsens framställning. Vidare framgick av brevet att intervjun skulle spelas in och transkriberas, och att alla datafiler och utskrifter av intervjuerna skulle förstöras efter det att uppsatsen var godkänd av examinatorn. Denna information upprepades vid själva intervjutillfället, och därmed har alla respondenter givit sitt informerade samtycke till att delta i undersökningen. Således anser jag att jag har uppfyllt VR:s informations- och samtyckeskrav.

Konfidentialitetskravet

Respondenterna blev underrättade om att jag har tystnadsplikt och att de som personer skulle avidentifieras i uppsatsen, och att inte heller deras kommundillhörighet skulle framgå. I

uppsatsen hänförs respondenterna till ”liten kommun” och ”mellanstor kommun”. Vidare har jag under forskningsprocessen varit nog med att förvara datafiler säkert så att de inte skulle hamna i orätta händer. Jag anser därmed att jag har uppfyllt VR:s konfidentialitetskrav.

Nyttjandekravet

För att uppfylla nyttjandekravet informerade jag respondenterna att intervjuerna endast kommer att användas av mig och för det angivna syftet.

5 Resultat och analys

I detta kapitel presenterar jag resultatet och analysen av mitt empiriska material. Jag har valt att i detta kapitel väva samman analys med resultat istället för att skriva dessa delar var för sig. Jag har delat in empirin i tre olika teman som sedan är indelade i underrubriker. Under varje tema återfinns citat från respondenterna och i analysen relateras respondenternas svar till tidigare forskning och det teoretiska ramverk som är utgångspunkten för studien.

Som framgår av metodkapitlet baseras empirin på intervjuer med vardera två socialarbetare inom ekonomiskt bistånd respektive missbrukarvårdens myndighetsutövning i två mindre kommuner i södra Sverige. Respondenterna har givits fiktiva namn: Anna och Lisa (ekonomiskt bistånd) samt Hanna och Sara (missbrukarvården).

5.1 Synen på stöd och hjälp och vikten av motivation

5.1.1 Socialsekreterarnas syn på stöd och hjälp i klientarbetet

Respondenterna som arbetade med försörjningsstöd var överens om att klienterna stod i centrum för deras arbete och att syftet för deras arbete till stor del gick ut på att bistå dem för att de skulle kunna bli självförsörjande. En viktig del i stödarbetet med klienten, menade Anna och Lisa, var betydelsen av samverkan med andra aktörer. Både Anna och Lisa betonade även motivation som en stor del i stödarbetet och vikten av att inte ta över klientens liv.

Vi kan ju liksom inte ta över folks liv åt dom, utan man måste ju se till att finnas där och stötta och hjälpa och så. (Lisa)

Vi kan ge förslag på olika saker som vi kanske kan komma på att det hade kanske fungerat eller varit bra, men det är alltid individen i centrum. Det är hans eller hennes planering som gäller och vi ska följa den. (Anna)

Citatet av Lisa är intressant då det senare framkom att i vissa situationer avväger handläggaren att gå in och bestämma över en klient trots att denne gjort det klart att denne motsätter sig det.

Samtidigt ibland när de inte vill ha någon hjälp så får man lite ändå tassa in på det och nu gör jag ändå detta. (Lisa)

Både Lisa och Anna menade att de viktigaste stödinsatserna som finns att tillgå är att erbjuda klienten en coach som hjälper till vid kontakten med andra myndigheter, men även samarbetet med psykiatri, sjukvården, arbetsförmedlingen och arbetsmarknadsenheten ses som en stark stödinsats för att förbättra klientens situation. Lisa betonade att det är viktigt att det finns ett stort utbud bland stödinsatser så att man erbjuder klienten en stödåtgärd som ger en ”skjuts i rätt riktning”. Hon exemplifierade detta med en klient som varit arbetslös i över tjugo år och där man genom praktik ville se om klienten klarade av att komma ut på arbetsmarknaden. Det är uppenbart att detta ärende inte är ett ”medelärende” inom ekonomiskt bistånd, utan snarare kan det vara vad Pomerantz (1986/2013) benämner för en extremfallsformulering. Genom att beskriva ett extremfall framstår insatsen och kontrollåtgärder som adekvata för utomstående.

Även socialsekreterare som arbetar med missbruk ansåg att stöd och hjälp utgjordes av motivationsarbete. Sara betonade vikten av att möta klienten där denne ”befinner sig” och utifrån detta avgöra vad socialtjänsten kan bistå med i samarbete med klienten.

Sedan får personen själv skatta vilket hjälpbehov den har och vilket problem dom har och så. Utifrån den helhetsbilden som ges där så söker vi tillsammans med klienten att matcha rätt insats. (Sara)

Hanna som likaså arbetar vid missbruksenheten i en grannkommun menade att det var viktigt att försöka hitta sätt att motivera klienten till behandling ”och hjälpa dom att komma rätt”. Hanna och Sara ansåg att de viktigaste stödinsatserna i arbetet med klienten var att ha motiverande samtal. Detta var viktigt under kontaktens gång men även som en ingång där man ville få klienten att söka hjälp. Den största insatsen enligt både Hanna och Sara var respektive kommuners öppenvårdsbehandling med tillhörande eftervårdsbehandling. Sara pratade även om vikten av att göra föräldrar medvetna om riskerna med missbruk och få dem att vara medvetna om vilka varningstecken som finns på att ett missbruk föreligger. Även fältarbetarnas roll i deras kontakt med ungdomar ansåg Sara vara viktigt för det förebyggande arbetet.

5.1.2 Sammanfattning

Alla respondenterna är överens om att det är klienten själv som ska vara med och påverka vilken form av stödinsats som denne behöver. Däremot blir det motsägelsefullt när Lisa pratar

om att å ena sidan inte ”ta över” någons liv men å andra sidan gå in och göra något som klienten motsätter sig.

5.2 Kontroll av klienter

För socialarbetare som är verksamma inom ekonomiskt bistånd tycks frågan om kontroll vara ett normalt inslag i deras vardag: Lisa berättar exempelvis:

När man jobbar med ekonomiskt bistånd så är det ju väldigt mycket kontroll som ingår i jobbet och det kanske inte är den roligaste sidan, men jag tycker ändå att den är nödvändig. (Lisa)

Hon ansåg att klienterna visade stor förståelse till den kontroll som fanns, vilket kan sägas vara ett exempel på att det finns klienter som kan anpassa sig till omgivningens (läs: socialtjänsten) förväntningar och kontrollen upplevs därför inte som något tvångsinslag av vare sig klient eller socialsekreterare (jfr Larsson & Backman 2011). Men det förekom enligt Lisa också klienter som menade att kontrollåtgärderna var alltför omfattande. Lisa betonade även att de kontroller som vidtogs endast var sådana som ansågs ”nödvändiga” – från socialtjänstens utgångspunkt – och att man som handläggare inte skulle gräva i sådant som inte var relevant för utredningen. För Lisa var denna rågång viktig att upprätthålla, även om det på frågan om vad som är ”nödvändiga” kontrollåtgärder inte fanns ett givet svar.

Anna som arbetar med ekonomiskt bistånd i grannkommunen ansåg för sin del att en form av kontroll innebär att man som socialarbetare håller sig uppdaterad om klientens ”livssituation”, och hon föreföll inte ha samma uppfattning som Lisa om vad som kan vara relevant för utredningen. Klientens livssituation inbegriper delar som inte på ett naturligt sätt kan sägas vara relevant för en utredning om försörjningsstöd. Hon menade samtidigt att det var hur kontrollen utövades som spelade roll. Det var viktigt att man bemötte klienten med respekt vid utövandet av kontroll, annars kunde relationen påverkas negativt. Anna framhöll, att ”Du kan ju bemöta genom att vara en kontrollperson också, och då blir det ju ett motstånd”.

Lisa och Anna föreföll dock att ha olika syn om vilka delar av klientens livsföring och livssituation som var försvarbart att kontrollera eller ”gräva i” som Lisa uttrycker saken, där den senare intog en mer återhållsam linje. Det hindrar inte att båda underströk vikten hur man utövar kontrollen.

Inom missbruksenheten tyckte Sara att det var svårt för henne att ens ta ordet ”kontroll” i sin mun vid insatser som var frivilliga till sin natur, dvs. som vidtogs med stöd av socialtjänstlagen. Båda handläggarna i de två kommunerna var överens om att frågan om kontroll inte är relevant eller aktuellt att ens fundera över när man diskuterar insatser på frivillig grund med en klient. Det är först i ett läge när klienten inte vill ha någon hjälp – men av socialtjänsten anses vara i behov av det – som frågan om ”kontroll” uppkommer. Sara verkade införstådd med att kontrollen i dessa fall kunde upplevas som negativt av klienten:

Är det en person som absolut inte vill göra något åt sin situation och inte anser att det är något problem, så upplevs säkert kontrollen som onödig och de kan ju säkert uppleva den som kränkande. (Sara)

För Hanna var frågan om kontroll således inte relevant att ens beröra om klienten var intagen i behandling enligt SoL, vilket hon uttryckte på följande sätt:

Vi pratar ju inte om kontroll direkt om man är inne i en frivillig behandling, då är ju inte kontrollen ett problem, utan kontrollen blir ett problem om vi har en klient som är i väldigt dåligt skick och inte vill ha någon hjälp alls, det är ju då vi pratar om kontroll. (Hanna)

Samtidigt ingår det i Hannas arbetsuppgifter vid missbruksenheten att också handlägga frågor om boenden och uthyrning av andrahandslägenheter till hemlösa klienter. På en direkt fråga huruvida socialtjänsten vidtar kontrollåtgärder förklarar hon att så är fallet, exempelvis att socialtjänsten har tillträde till lägenheten med egen nyckel, att klienten inte får ha inneboende eller övernattningsgäster och att klienten inte får använda ”droger” med vilket man jämför även alla alkoholhaltiga drycker inklusive lättöl. Vid överträdelser av dessa regler kan klienten omedelbart bli av sitt boende/andrahandslägenhet. Denna maktutövning måste betraktas som ett utslag av kontroll och tvång; det senare är en konsekvens av överträdelser av socialtjänstens regler som är förenat med boendet (jfr Nybom 2012). Hanna framhöll i citatet ovan att kontroll inte är något som man ”pratar om” vid frivilliga insatser, t.ex. behandlingsinsatser, och därför tycks den kontroll som faktiskt utövas gentemot klienter som bor i socialtjänstens boenden/andrahandslägenheter inte ses som ett utslag av vare sig formell eller informell kontroll. Kontrollåtgärder kan alltså utövas av socialsekreterare i olika situationer trots att de inte reflekterar över det. Mot den bakgrunden kan man fundera över huruvida kontrollinslaget är betydligt större även inom ekonomiskt bistånd än vad som framkommer av intervjuerna, eftersom det även inom detta område kan finnas kontrollinslag

som inte betraktas som kontroll av handläggarna. Detta kan även jämföras med vad Nybom (2012) kallar ”institutionaliserat sunt förnuft” som innebär att socialsekreteraren innehar en s.k. tyst kunskap och detta påverkar hur denne agerar utan att socialarbetaren själv behöver vara medveten om det.

När det sedan gäller det diskretionära handlingsutrymmet för socialsekreterarna inom de två verksamhetsområdena – vilket påverkar om åtgärderna är stödjande/hjälpande eller kontrollerande – så ansåg Lisa att hon inom ekonomiskt bistånd hade ett stort handlingsutrymme: Hon lät förstå att ”socialsekreteraren har alltid möjlighet att strunta i vissa kontroller om de känns onödiga. Det är alltid en avvägning hur mycket tid och resurser som ska läggas på kontroller respektive hjälp mot en egen försörjning”. Frågan är vad som typiskt sett är ”onödiga” kontroller och vem som avgör detta, vilket Lisa dock inte gav något entydigt besked om. Det är svårt att tänka sig att en sådan principfråga avgörs av varje enskild socialsekreterare.

Lisa påpekade också att relationen mellan klient och socialsekreterare kunde påverka synen på kontroll, exempelvis om en klient hade gjort ”allt rätt” och redovisat vad som man hade kommit överens om, kunde det ”kännas bra ” att släppa lite på kontrollen, Men om det handlar om en person som gång på gång visat sig vara oärlig och lämnat avsiktligt vilseledande eller felaktiga uppgifter, så är bedömningen väsentligt annorlunda: då upplevs det som nödvändigt att till och med göra extra kontroller för att socialtjänsten återigen ska riskera att bli förd bakom ljuset. Dessa extra kontroller kan också rättfärdigas (accounts) av socialsekreteraren gentemot en kritisk eller ifrågasättande klient (jfr Scott & Lyman 1986/2013).

Ovanstående resonemang kan återföras till Sahlin (2015, kommande) om hur socialsekreterares bedömningar av klienters trovärdighet blir en del av socialtjänstens maktutövning. Det innebär som i ovanstående stycke att om en klient tidigare uppträtt på ett sätt som fått dennes trovärdighet att ifrågasättas är risken stor att klienten förblir misstrodd.

Även Anna hade ett stort handlingsutrymme i sitt arbete, vilket hon för sin del såg som något positivt:

Det är nog därför som jag trivs också, för att jag har ett stort handlingsutrymme och jobbar väldigt fritt med de här personerna och man ser ju också att det ger resultat.

(Anna)

Hon betonade samtidigt vikten av att kunna balansera mellan å ena sidan kontrollåtgärder och å andra sidan stödjande insatser, och var medveten om att hur detta tillämpades i praktiken kunde skilja sig åt mellan olika socialsekreterare: ”Du kan ju följa det jättestrikt om du vill, men du kan också gå utanför ramarna” .

Inom missbrukarvården där Hanna och Sara arbetar ansåg de att deras handlingsutrymme var stort. Sara betonade vikten av stöd hos kollegor i de situationer där hon kunde känna sig lite osäker. Gränsen för handlingsutrymmet var enligt Hanna inte fastslående utan var beroende av klientens behov, ”så det har hänt att man går utanför vad som normalt brukar beviljas”

Men resurserna är samtidigt inte oändliga och handlingsutrymmet kan begränsas av vad kommunen har upphandlat för tjänster, vilket gör att det kan finnas administrativa hinder för att i alla lägen kunna svara upp mot klientens ”behov” (Runquist 2012). Intressant att konstatera är att ingen av missbrukshandläggarna nämner vad som kan inskränka deras handlingsutrymme i stödjande/hjälpanande riktning.

Båda respondenterna inom ekonomiskt bistånd var överens om att den kontroll som fanns var tillräcklig – även om de inte specificerade vilka tekniker som de använde – och det var varken önskvärt med mer eller mindre kontroll i något av fallen. De ansåg att den kontroll som finns är nödvändig. Lisa (försörjningsstöd) påpekade att kontroll måste finnas eftersom man handhar offentliga medel och att det alltid finns klienter som utnyttjar systemet till sin fördel, och i de fall man kan beslå klienten för att ha ljugit eller försökt vilseleda socialtjänsten så motiverar detta dessutom extra kontroller vilka kan antas vara mer nitiska eller hårda. Genom sitt uttalande rättfärdigas kontrollinsatser dels generellt, dels för särskilda ändamål (jfr Scott & Lyman 1986/2013)

Det är ju sällan jag behöver arbeta med kontroll eller om man nu tänker i den bemärkelsen att jag måste utöva någon makt. (Sara)

Synen på vad som utgör kontroll inom socialtjänstens missbrukarvård är svårfångad. Sara ansåg att det var sällan som hon behövde utöva kontroll vid frivilliga insatser och att hon därför inte var tvungen att ”utöva någon makt gentemot klienten ”. Detta synsätt tycks vittna om en låg grad av medvetenhet beträffande maktens ständiga närvaro i klientarbetet och att denna maktrelationen dessutom är asymmetrisk (jfr Johansson 2007).

5.2.1 Sammanfattning

Lisa och Anna var båda medvetna om att det inom ekonomiskt bistånd förekom kontroll i arbetet med klienterna. För Hanna och Sara (missbruksvård) var det svårare att se förekomsten av kontroll i det klientarbete som var socialtjänstbaserat. Sara menade att det var först när klienten motsatte sig nödvändig hjälp som det var aktuellt med ”kontrollinsatser”, vilket hon jämförde med lagstadgat tvångsomhändertagande enligt LVM, och det var alltså först i samband med detta som socialarbetarna ansåg att ”kontrollen” kunde uppfattas som negativ av klienten. Till följd av den snäva definitionen av ”kontroll” förekom enligt Hanna och Sara inga andra kontrollåtgärder från socialtjänstens sida.

Samtliga respondenter upplevde att de hade stort handlingsutrymme i sitt arbete där de kunde gå lite utanför fastställda gränser om det skulle behövas. De var även överens om att den grad av kontroll som deras arbete innefattade var tillräcklig och det var varken önskvärt med mer eller mindre kontroll.

5.3 Tvång och repressiva åtgärder

5.3.1 Konsekvenser av socialsekreterares agerande

Både Anna och Lisa menade att det inom försörjningsstöd inte förekommer några direkta tvångsåtgärder. Det tvång som klienterna kan uppleva är istället indirekt tvång i form av att vissa insatser och bistånd kräver motprestationer av klienten. Det kan röra sig om att en klient för att bli beviljad bistånd måste vara aktivt sökande hos arbetsförmedlingen, delta i praktik eller något liknande:

Det är klart att du har ett visst tvång eller viss skyldighet för att ha rätt till försörjningsstöd. Tvång har vi ju egentligen inte på det viset utan det är ju mer att det här måste du göra för att få rätt till din försörjning- (Anna)

Så visst finns det tvång. Men ofta är det ju så kallat frivilligt tvång, men vi sätter ju press på folk, absolut. (Lisa)

Det som förenar både handläggarna inom ekonomiskt bistånd och missbrukarvården är att de reflexmässigt och i första hand ser tvång som ett utslag av lagstadgat tvång, även Anna och Lisa båda är införstådda med att det också finns tvångsinslag inom ramen för

socialtjänstbaserade åtgärder, även om de då ofta benämns ”frivilligt tvång” eller liknande. Anna tycks dock i citatet ovan vilja tona betydelsen av tvång när hon säger att: ”Tvång har vi ju egentligen inte på det viset utan det är ju mer att ...”.

Det finns alltså olika slags av tvång vilka kan sägas förekomma längs ett konstinum, något som historikern Jenny Björkman (2001, s. 16) benämner för ”mellanformer av tvång”. Lisas ”frivilligt tvång” ovan är alltså ett exempel på en sådan position.

Anna framhöll att klienter säkert kan uppleva det som ett tvång att behöva ansöka om försörjningsstöd för en månad i taget eller att behöva följa sin individuella planering med socialtjänsten, men hon såg inte detta som ett problem i sitt arbete. Lisa betonade att det är viktigt att känna in vad klienten klarar av så att man inte sätter orimliga krav.

På frågan om det finns någon skillnad mellan tvång och repression i deras arbete, så ansåg både Anna och Lisa inom ekonomiskt bistånd att dessa begrepp ”följs åt” vilket kan tolkas som att hon anser att det ena ger upphov till det andra. Anna exemplifierade att man som socialsekreterare har rätt att kräva att en klient ska vara i sysselsättning om denne enligt försäkringskassan anses ha en arbetsförmåga, och detta kan klienten uppleva sig tvingad till från socialtjänstens sida då klienten själv anser sig sakna en arbetsförmåga. Anna beskriver hur klienter kan uppleva detta: ”...går jag inte med på detta nu så får jag inget bistånd”.

Lisa beskriver det på följande sätt:

Det kan vara att man säger nu måste du söka jobb eller du måste någonting för att få pengar, så är det ju ofta. Så det är ju många gånger det är ett tvång, fast det är frivilligt.
(Lisa)

Hanna och Sara inom missbrukarvården var båda överens om att tvång enbart föreligger i en ”LVM-situation”, dvs. när olika bestämmelser i LVM är tillämpliga. På en direkt fråga ansåg Hanna att tvång inom missbrukarvården enbart var liktydigt med ”LVM”. Som framhölls tidigare ingår det i Hannas arbetsuppgifter att också handlägga boendefrågor gentemot hemlösa klienter. I en uppföljningsintervju förklarade hon att regelöverträdelser från klientens sida kunde leda till att klienten blev av med sitt boende. Detta är naturligtvis en tvångsåtgärd men den tycks inte uppfattas som sådan från socialarbetarens horisont.

Sara i grannkommunen betonade vikten av att man utreder om man använt sig av tillräckliga frivilliga insatser innan man går in med tvång enligt LVM, men hon reflekterade inte huruvida socialsekreteraren inom missbrukarvården skulle kunna ”hota med tvång” för att pressa en

klient att acceptera en frivillig åtgärd (jfr Runquist 2009, s. 431). Tvång blir handläggarna enbart liktydigt med att ansöka om LVM-vård eller besluta om omedelbart omhändertagande:

Så att det är väl det brukar vara och i yttersta, yttersta fall när det är personer som riskerar att dö p.g.a. sitt missbruk så får vi omhänderta dom. (Sara)

Båda handläggarna inom missbrukarvården hade som framgår ovan svårt att reflektera om innebörden av såväl ”tvång” som ”repression” och det bestående intrycket är att det hos dem finns en begreppsförvirring om innebörden. Vad som också är framträdande är att de till skillnad från handläggarna inom ekonomiskt bistånd inte kunde se att tvång inom socialtjänsten kan förekomma utanför det lagstadgade tvånget enligt LVM. För Sara var en repressiv åtgärd mot en klient en sista hands åtgärd för att förmå klienten att inse värdet av sitt eget liv och att personen annars kommer förgöra sig, men utifrån hennes resonemang sätter hon likhetstecken mellan tvångsåtgärder och repression vilket inte är korrekt (jfr Börjeson 1991)

Vid de tillfällen när missbrukshandläggarna hade initierat LVM tycks det ha medfört att deras relation till klienten har försämrats, i varje fall inledningsvis. Klienten har känt sig sviken och förd bakom ljuset (jfr Runquist 2012). Men trots att det sedan har tagit tid för dem att reparera klientrelationen, ansåg de båda att LVM hade varit ”värt besväret”. De rättfärdigade LVM med att det hade varit en livräddande insats (account), en sista hands åtgärd enligt dem själva: .

Och dom gånger jag behöver göra det så är det ju ställt utan några rimliga tvivel att personen håller på att dö, och då känns det bara bra att man kommit fram till det beslutet att personen behöver komma in på sjukhus och vidare till en sis-institution för att just på något sätt rädda livet. (Sara)

5.3.2 Sammanfattning

Vare sig Lisa eller Anna (ekonomiskt bistånd) ansåg att det förekom något direkt tvång inom ärendehandläggningen, men kunde däremot se att det fanns ett indirekt tvång till följd av att klienten måste vara inskriven på arbetsförmedlingen för att kunna erhålla försörjningsstöd, dvs. detta förutsatte en tydlig motprestation från klientens sida alldeles oavsett om klienten ansåg att åtgärden var relevant för henne eller henne.

Samtliga respondenter tolkar ”tvång” som ett formellt lagstadgat tvång, som enligt deras mening inte förekommer i övrigt. Vid tal om tvång så är alla respondenter överens om att det är lagstiftande tvång som är gällande.

6 Slutdiskussion

Syftet med denna studien har varit att undersöka och analysera vad myndighetsutövande socialsekreterare inom socialtjänstens missbrukarvård och ekonomiskt bistånd anser vara insatser i form av stöd och kontroll/tvång gentemot klienten, samt hur socialarbetarna enligt dem själva lyckas balansera klientarbetet så att det bedrivs enligt socialtjänstlagens intentioner och i slår över i repressiva åtgärder. Frågeställningarna har gällt

1. Hur ser socialsekreterare på vad som utgör insatser för stöd och kontroll/tvång och hur resonerar de om dessa inslag i klientarbetet?
2. Vem definierar vad som utgör stöd respektive kontroll/tvång?
3. Hur påverkas enligt socialsekreterarna klientrelationen vid denna typ av insatser, på kort och lång sikt?
4. Hur använder socialsekreteraren sitt handlingsutrymme vid insatser som de anser ha fokus på stöd respektive kontroll/tvång?....

Vardera två respondenter från dessa verksamhetsgrenar har intervjuats i två mindre kommuner i södra Sverige. De respondenter som är verksamma inom ekonomiskt bistånd ansåg att deras stödjande arbete visavi klienten främst består av att bistå klienten med insatser som gör det möjligt för dem att bli självförsörjande. De poängterade även vikten av samarbete med andra aktörer och att det är klienten som ska stå i centrum vad gäller förändringsarbetet. Inom missbruksvården ansåg socialsekreterarna att det huvudsakliga stödet till klienten utgjordes av motiverande stödsamtal. De poängterade vikten av att möta klienten där denne ”befinner sig” och underströk vikten av förebyggande arbete, även om det är oklart huruvida detta även omfattar uppsökande arbete.

I frågan om stödjande insatser skiljde sig inte respondenternas upplevelser i någon större utsträckning. Samtliga ansåg att klienten själv skulle vara med och utforma insatsen. Respondenterna kan dock ge uttryck för motsägelsefulla utsagor, exempelvis när ”Lisa” inom inom ekonomiskt bistånd å ena sidan pekar på att det är viktigt att i stödinsatserna inte gå in och ta över klientens liv, och å andra sidan hävdar att det ibland kan vara nödvändigt att gå in och bestämma över en klient i en viss situation när denne inte ”förstår” sitt eget bästa. Även på andra områden gav vissa socialsekreterare uttryck för liknande ståndpunkter, vilket möjligtvis kan bero på de i intervjuerna dels uttryckte en slags officiell socialtjänstretorik om

”klienten i centrum” och med betoning av dennes självbestämmande, dels uttryckte sig mer oförblommerat och praktisknära när jag bad dem exemplifiera med olika case från praktiken.

På frågan om hur respondenterna upplevde kontroll i klientarbetet ansåg socialarbetarna från ekonomiskt bistånd att det i deras arbete är ”normalt” med att utöva social kontroll visavi klienterna, men framhöll att det endast gällde i situationer när den ansågs ”nödvändig”. Kontrollen motiverades bl.a. med att verksamheten handhar skattebetalarnas pengar.

Respondenterna från socialtjänstens missbrukarvård gav dock uttryck för en väsensskild uppfattning till frågan om kontroll i klientarbetet. De ansåg båda, verksamma i olika kommuner, att det inte förekom några sådana inslag. Kontroll tolkade de båda som enbart liktydigt med tvångsåtgärder enligt LVM. Kontroll var för dem inte ett adekvat ord när det gällde frivilliga insatser med stöd av socialtjänstlagen. Detta gällde paradoxalt nog även de åtgärder som vidtogs mot klienter i kommunens boenden för hemlösa för vilket en av respondenterna var ansvarig handläggare för. Hon lät förstå att socialtjänsten hade befogenhet att inskränka klienternas rörelsefrihet och personliga integritet i dessa boenden, men trots detta ansåg inte respondenten att hon och hennes kollegor utövade formell eller informell kontroll över dessa klienter. En tolkning som jag gör utifrån undersökningen är att vissa handläggare inte förmår att reflektera över sin roll och maktställning visavi klienten. Med tanke på detta kan man även fundera på hur socialsekreterarna inom ekonomiskt bistånd ser på kontroll. Det är inte otänkbart att handläggarna är omedvetna om hur makt produceras i det sociala arbetets vardag.

Samtliga socialarbetare ansåg att de hade ett stort handlingsutrymme i klientarbetet. Inom ekonomiskt bistånd framkom att socialarbetarna hade möjlighet att ”gå utanför ramarna” om så behövdes, samtidigt som det påtalades att det var viktigt att balansera mellan kontrollåtgärder och stödinsatser i handlingsutrymmet. Inom missbruksvården berördes inte alls stödjande insatser när det var tal om handlingsutrymme, utan enbart beträffande kontrollerande insatser, vilket här enbart avsåg LVM-ärenden eftersom socialarbetarna hade en snäv tolkning om vad kontroll avsåg inom deras arbetsområde.

Direkt tvång ansågs inte förekomma inom ekonomiskt bistånd, utan enbart indirekt tvång mot bakgrund av att det fanns krav om motprestationer för att klienten skulle vara berättigad till bistånd. Inom den myndighetsutövande missbruksvården kopplades tvång enbart till formellt tvång med stöd av LVM. Det får sägas vara anmärkningsvärt att socialarbetarna inom båda kommunernas missbruksenheter inte kunde se inslag av social kontroll och tvångsinslag som

riktades mot klienterna. Föreliggande studie har gett upphov till intressanta aspekter att forska vidare om. Det skulle varit intressant att undersöka hur klienterna upplever stöd, kontroll och tvång i deras kontakt med socialtjänsten inom ekonomiskt bistånd och i missbrukarvården.

Referenser

- Blennberger, E. (2005) *Etik i socialpolitik och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Blomqvist, J. & Wallander, L. (2004) *Åt var och en vad hon behöver? En vinjettstudie av socialarbetares bedömningar och val av insatser vid missbruksproblem* FoU-rapport 2004:8. Stockholm: FoU-enheten, Socialtjänstförvaltningen.
- Björkman, J. (2001) *Vård för samhällets bästa. Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850–1970*. Doktorsavhandling. Stockholm: Carlsson förlag.
- Bryman, A. (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber AB
- Börjeson, B. (2012) *Förstå socialt arbete*. Malmö: Liber AB
- Börjeson, B. (1991). *Varför är vi så öppna för respiration?* I socialt arbete, 11(2) 3-16.
- Christie, N. & Bruun, K. (1985) *Den goda fienden. Narkotikapolitik i Norden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Eriksson-Zetterquist, U & Ahrne, G. (2013) "Intervjuer". I Göran Ahrne och Peter Svensson, (red): *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber AB
- Hirschmann, A, O. (2008) *Sorti eller protest*. Lund: Arkiv förlag.
- Hörnqvist, M. (2012) *En annan Foucault*. Stockholm: Carlsson Bokförlag
- Johnson, E. (2006) *Tvångsvård enligt LVM – en studie om socialsekreterares och klienters erfarenheter och upplevelser av LVM-situation*. Rapport i Socialt arbete. Nr 1, 2006.
- Järvinen, M. (2002) *Mötet mellan klient och system-om forskning i socialt arbete*. Dansk sociologi. Vol 13, no 2.
- Kullberg, C. (1994) *Socialt arbete som kommunikativ praktik*. Linköping: Tema kommunikation
- Larsson, B. & Backman, C. (2011) "Vad är social kontroll? Samhällsteoretiska perspektiv." I: Larsson, Bengt & Engdahl, Oskar (red.) *Social kontroll - övervakning, disciplinering och självreglering*. Malmö: Liber.

- Levin, C. (1998) *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe*. Doktorsavhandling. Lund: Arkiv förlag.
- Levin, C. (2008) ”Det sociala arbetets moraliska bas”. I: Swärd, Hans & Egerö, Marie-Anne (red.) *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*. Malmö: Égalité.
- May, T. (2009) *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur AB
- Nybom, J. (2012) *Aktivering av socialbidragstagare- om stöd och kontroll i socialtjänsten*. Rapport i Socialt arbete, 141:2012
- Pettersson, L. & Pettersson, T. (2012) ”Kontrollens variationer och en tunnelbaneresan”. I: Pettersson, Lotta & Pettersson, Tove (red.) *Kontrollens variationer*. Lund: Studentlitteratur.
- Polanyi, M. (2013) *Den tysta dimensionen*. Göteborg: Daidalos
- Pomerantz, A. (1986/2013) ”Extremfallsformuleringar”. I Katarina Jacobsson & David Wästerfors, (red): *Från klarhet till klarhet, lysande texter för sociologisk forskning*. Malmö: Égalité
- Prop. 2000/01:80. Ny socialtjänstlag.
- Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet
- 5 kap. 9§ Socialtjänstlag (2001:453)
- 1 kap 1§ Socialtjänstlagen (2001:453)
- Runquist, W. (2012). *Legitimering av tvångsvård*. Malmö: Égalité
- Runquist, W. (2009) ”Klienters och socialsekreterares syn på frivillig- och tvångsvård av missbrukare i dagens Sverige”. I Kerstin Stenius & Lennart Johansson (red): *Socialt medborgarskap och lokal missbrukarvård*. SoRAD forskningsrapport nr.55, 2009.
- Sahlin, I. (2015, kommande) *Trovärdighet*. (prel. titel). Malmö: Égalité.
- Scott, M. & Lyman, S. (1968/2013) ”Accounts”. I Katarina Jacobsson & David Wästerfors, (red): *Från klarhet till klarhet, lysande texter för sociologisk forskning*. Malmö: Égalité

Skau, G. (2007) *Mellan makt och hjälp*. Malmö: Liber AB

Svensson, K. (2009) *Social services- Identity Work through Support and Control*. I *Etics and social welfare* volume 3 number 3.

Åström, C. (1988) *Socialtjänstlagstiftningen i politik och förvaltning. En studie av parallella normbildningsprocesser*. Doktorsavhandling. Lund: Lund University Press.

Informationsbrev

Hej,

Jag är en student, Emelie Olsson, som läser på socionomprogrammet vid Lunds universitet, Campus Helsingborg. Jag ska under hösten 2014 skriva mitt examensarbete som kommer att belysa socialsekreterarens roll. Syftet med studien är att undersöka hur socialsekreterare inom missbruksenheten och ekonomiskt bistånd balanserar sina olika roller med stöd/kontroll i sin relation till klienten.

Min önskan är att få intervjua dig som är i daglig kontakt med missbrukare eller biståndstagare och få ta del av dina erfarenheter. Om möjligt önskar jag genomföra intervjuerna mellan 21/11-28/11 och dessa beräknas ta cirka 45 minuter.

Vid genomförandet av studien kommer jag att beakta Vetenskapsrådets forskningsetiska principer som i korthet innebär följande:

- Din medverkan är frivillig och du kan när som helst välja att avsluta din medverkan eller avstå från att svara på en fråga under intervjun.
- Intervjupersoner och kommunen kommer att avidentifieras så långt det går i uppsatsen. Ingen obehörig kommer att ta del av intervjumaterialet eller få vetskap om vem som sagt vad under de enskilda intervjuerna.
- Intervjun kommer att spelas in och transkriberas av mig. Efter godkänd examination kommer allt inspelat material och intervjuutskrifter att förstöras.

Jag hoppas att du finner mitt tema intressant och att du kan tänka dig att medverka i min studie och låta dig intervjuas. Du är välkommen att kontakta mig per telefon eller e-post för att boka tid för en intervju och/eller för att kontakta mig om något framstår som oklart eller om du önskar kompletterande upplysningar. Du kan nå mig på följande e-postadress eller telefonnummer:

e-post: emelie.olsson.626@student.lu.se eller mobil 0733506018

Universitetslektor Weddig Runquist vid Socialhögskolan är vår handledare och han nås på e-postadress: weddig.runquist@soch.lu.se eller mobil 072-307 65 65.

Med bästa hälsningar

Emelie Olsson

Intervjuguide

- Kan du berätta lite om din yrkesmässiga bakgrund som socionom. Vad har du arbetat med tidigare? Hur länge har du arbetat här?
- Kan du beskriva vad som ingår i dina arbetsuppgifter?
- Vad innebär stöd/hjälp för dig i arbetet med klienten?
- Vilka stödinsatser finns att tillgå? Svarar de mot behovet?
- Skulle du påstå att stödåtgärder är det viktigaste inslaget för att motivera klienten en förändring? Kan du ge exempel?
- Vad innebär kontroll för dig i klientarbetet?
- Hur utövas kontrollen?
- Kan stöd och kontroll upplevas på olika sätt av klienterna och beroende på situation och vilken fas man befinner sig i? Ge exempel!
- Skulle det vara önskvärt med mer eller mindre kontroll i vissa situationer? I så fall på vilket sätt? Kan du ge exempel?
- Finns det någon situation du varit med om där du kan beskriva hur det blivit tydligt att kontrollen påverkat situationen negativt eller positivt? Berätta!
- Vad innebär tvång för dig i klientarbetet?
- En klient kan eventuellt uppleva sig tvingad att acceptera en frivillig insats för att undgå en mer repressiv åtgärd? Vad innebär sådana åtgärder enligt din mening? Har du erfarenheter av detta? Ge exempel!
- Finns det enligt din mening någon skillnad mellan vad som utgör tvång och repression i socialt arbete?
- Upplever du att kontroll, tvång och repressiva åtgärder kan stå i vägen för ett framgångsrikt motivationsarbete, eller går det att kombinera? Ge exempel!